

**IRODALOMELMÉLET
ÉS VILÁGIRODALOM**

A MŰVÉSZET LÉLEKTANI ÉS TÁRSADALMI JELENTŐSÉGE

Élünk, s életünk kényszerúségek vad szirtjei között omlik tova.

Az elefántnak agyara, madárnak szárnya, tigrisnek karma, foga lett az életküzdelemre. A gyámoltalan ember kivérzi zúzódott lelke védésére az *öntudat* merev burkát, védő, megszerző szerszámát az életküzdelemben. Ez az ember *egyénisége*, külső erők munkája, ami „csak én” vagyok, formába szorított cseppje a végtelenségnek.

Egyéniség, öntudat: életem kényszerű része. Nem lényege, csak formája a léleknek, mint ahogyan nem lényeg a víznek a part s a meder kövei, melyek irányát szabják s hullámmá torlasztják. De álmodunk, szeretünk, hiszünk, boldogságot akarunk, s a millió arcú emberben egy a *vágy*, miként egy az elem folyamban, tóban, tengerben, ködben, felhőben.

Egyéniségek végtelen sokaságában örök egy az *ösztön*: árama, mozgása, lényege a léleknek. Mindaz, ami általam nem befolyásolható, külső erők alkotta tudatos burok alatt: a *tudatalattiság*. Mindaz, mit őseim szenvedtek, éltek, vágytak, ami láthatatlanul, ellenőrizhetetlenül belém folyt a millió alakban egy életből, dolgok, növények, föld, víz, anyagok egyetemes lelkéből, ami átszűrődött öt érzékem csatornáján is, hitté, álommá, vágygá lett bennem.

Álmunk, szeretetünk, vágyunk, s az élet a kényszerek kérlelhetetlen szirtjei között alig teljesedik be. Az elzárt atom visszavágyik eleme tengerébe, megremegetti a tudatot, száll a remegés búsan a végtelenbe, mint rab kopogtatása masszív börtönfalán át embertestvérehez.

Ez a kivágyás, ez a megremegetetés a *művészet*, *elfojtott, ki nem élt és tudatalatti vágyaink kifejeződése*.

A *művész* tömegek ki nem élt életének, túltömött valótlanság vágyának szava, lelki szerve a tudatalatti vágyaknak.

Hogy fejezi ki saját élete húrján a mindenki megélt életét: ez a *művész* tragikus egyéni problémája.

Hogy fejezi ki tudatalatti önmagát: csöppjét a tengernek, az öntudat merev burkán, hogy a rezgés mások egyéniségének zárt falán túl más lélek öntudaton túli mélyére hasson: ez a *művész* tragikus társadalmi problémája.

Nem utánozza a művészet sem az életet, sem a természetet. Lelkét látja bele a dolgokba, s amikor a valóság kényszerűségével hiteti el a valóságnál nagyobb valóságot, a képzelet karjával azt fogja ki az élménynyüzsgésből, ami a mának álom, feledtető illúzió, a holnapnak hit-erő.

Az egyéniség kényszer, és kényszer a társadalom is. A mesterséges forma emberiségi részeket, emberi vágyakat fojt el. A *művészet* az elgátolt vágyak első szava, s így társadalmi áramlások megindítója. Az elfojtott egyéni lélekből induló remegés túlhalad egyéniségek korlátain, ösztönök széles, egyetemes tengerére ér, szélesebb-szélesebb hullámokban gyűrűzi azt szét, lekavarog a mélybe, hullámtorlaszokat lök fel, viharokat, forradalmakat hív elő, évszázados tudatos emberiségi munkát indít a lélekremegésből, s miként a láva a Föld kemény burkát, alakítja, építi a történelem arcát.

Korok változó, szükségszerű tudatos élete mögött egy a *művészet*: a lélek kivágyó, halhatatlan sóvárgásának szava, a barlanglakó faragásától Rodinig s a dudától Wagnerig.

A lélek felületi remegése a társadalmak, a történelem nagy gépezetét hajtja. A remekművek: az örök ember világos arcai egy-egy kor anyagán: Beethoven zenéje, Shakespeare drámája, Leonardo képe, Ady verse: haszontalanok, mert minden idő hasznukat látja. Korok változó élete beléjük-beléjük kering örök frissítésül: ők a megtett emberiség lélek-út jelzői ezer világ és anyag sűrűségében, teljesekek és elérhetetlenek és beteljesedhetetlenek, mint az emberi vágy örök szomjúsága.

EXPRESSZIONIZMUS

Ez a romantika utolsó formai stációja, de egy új művészet első útegyengetője is.

A romanticizmus a tudatos én egyedüliségéből indul ki. Alapteóriája az „én”, aki „északfok, titok, idegenség”. Minden romantikus művész Hugótól Verlaine-ig és Adyig ezt a különiséget, többihez nem hasonló, fenségesen egyedülít keresi. És ez a keresés az egyén menekülése a közösségi élettől, aminthogy a külön hang keresése formában is elvezet a közösségtől, és ott is megbuktat minden romantikát.

Tudatos úton először az egészséget keresi végig. Ez az ív felszálló ága Hugótól Petőfiig. Azután a betegség bozótjaiban kutat idegesen. Ez a leszálló ág, a belső dekadencia: Baudelaire és Verlaine. Végül az önmagáért való tudat: a holtponthoz körül forgó intellektualitás és az izmusok légűrbe hangzó, beteg kattogása.

A formák dúsan sarjadó vegetációjában az egészségen át még követni tudja a közösség a művészt. A vonal, külön bár, párhuzamos a közösségi étellel. De mikor a tudatosság a betegségbe kezd, elkanyarodik a vonal, az egészségesebb lelkek kapui ösztönösen is becsapódnak. Túl differenciált formák után követhetetlen sűrűségében lett a művészet egyesek hangja csak, sikoltó beteg hang a pusztában. És lesz a tömeg, a közösség hang nélkül.

A forma túlterhelése kiszorítja a lelket. A szimbolizmus zenei hatáskeresése hiába, a meghökkenés teóriája a különösön át furcsává, bizarrá, groteszkké, betegessé és patológiaivá formál. Üres formalizmus zörög csak tovább, de zörög. A meghökkentés teóriája elérte, hogy már semmin sem hökkennünk meg és minden hatástalan. Ez a nihil.

Nos, az expresszionizmus agyonetetett idegeinknek mégis talált valami meghökkentőt: az egyszerűt. Nem az ibolya szerény földről való felemelkedése ez, de a gránátalma lekívánkozása az elefántcsonttoronyból a földre. Az expresszionizmus elképzelésében még romantikus, de az elfutó vonal itt éles szögben fordul vissza megint a mindenki életéhez. Talán Ady jelzi lelkileg ezt a fordulatot: „Jaj, nem tudok én így maradni, Szeretném magam megmutatni, Hogy látva lássanak.”

Az egyedüliség fájdalma visszahajt a közösséghez. S mikor az expresszionizmus a komplikálttal szemben indulatszavak fellihegésével, száraz, puritán tömondatokkal akar érzékeltetni, a közösséget életébe kapcsolás két útjára nyit. Az egyszerűség mesterkelt úton keresése, bár formaoldó a merev romantikus gépben, a primitívra való visszaütés és jövőendő népi felsarjadzásoknak csinál tért. S mert az ösztön mélyéből kapott indulatszavak hézagait az olvasó kell hogy bepótolja, együtt kell futnia fantáziája útján az íróval, el a tudattól. Az expresszió ez úton lelki tettet teremt minden romantikával szemközt (mely kész tudatosságot a tudatnak ad át): ösztönök együttműködő egésségét.

Az expresszionizmus tudatos elképzelésből nőve így lesz népi és ösztönös művészet s előkészítésében antiromantikus. De hittartalom híján még csak előkészítő, mert a klasszicizmus elsősorban hit.

Az egyetlen expresszionistának nevezhető nálunk: Szomory Dezső, fél lábával még a l'art pour l'art-on áll. Buja színpompája és nagy, ösztönös kifejezési értékei, asszonyos erotikája, betegessége miatt kallódnak félre Ady ósakaratos férfiszerelemének szimbólumvirágai mellől.

De eszköze az expresszionizmus az új művészet hírnökeinek. Az ösztönök kollektív emberét ösztönösen kereső Szabó Dezsőnek és a kitermeletlen népi nyelverőket, lélekerőket felhozó Nyíró Józsefnek.

POE EDGAR

(VÁZLAT)

...Mikor ez a bizarr amerikai zseni leírta azt a gondolatot, hogy a költészet – matematika, előre kiszámítása a hatásnak, s a költői munka tudatos elemzés és kombinálás, a 150 éves romanticizmusnak ugyanolyan ősförrását nyitotta meg, amilyen volt Rousseau és Carlyle írása és Napóleon életpályája.

A „külön én” kifejezésének újabb és újabb lehetőségeit kereső folyamat új fordulata volt ez a tudatos felismerés, és sajátos elárulója annak, hogy a romanticizmus kiindulásai mennyire tudatosak.

Bizonyos, hogy alig volt zseni, aki élesebben bizonyította volna saját esztétikája igazságait. Az analízis formájának megtalálta nagyszerű anyagát: a fantasztikumot, és a végső konklúzióból visszafelé megépített történetek virtuóz konstrukciója soha felül nem múlt példákat adott a fantasztikus irodalmának Vernétől Wellsig. Volt New Yorkban bűntény, amit ez az analitikus zseni tisztán elméleti úton maga derített fel.

Új tudatalatti hullámzásokat: a sejtelmest, borzalmast hozta felszínre a tudatos alkotás fölényes hangoztatásával.

Igazságot mondott, de csak – *részletigazságot*. A hatás tudatossága benne élt a művészen; és a képnek az a látása, amely *festés közben* már a *kész kép* tárgy-távol-ságából nézi a születő alkotást. Annak a megérzése, hogy milyen hatást kelt a mű *más* emberben, s az alkotó ösztön válogatása a hatás legszuggesztívebb eszközei felé. És minden művészet, minden alkotás közös tudatos része: a Forma születése. De részletigazság csak, mint a romanticizmus minden kiindulása, mert az alkotó ösztönt annak

eszközével téveszti össze, és az elemző tudatosságot az intuíció felderítetlen folyamatával cseréli fel.

De ő maga mégis saját esztétikája legerősebb cáfolója.

Az a heves ösztön, vad vitalitás, melyhez csak a Jack Londoné volt fogható, ami a bostoni színészpár árváját végigkergette két világrészen, testi bravúrokon, kártyaszünetedélyen, ez a megállás nélküli iram, ez a pillanatok örült rohanása mi volt? Ösztönös kiélése egy pszichének, aki új lélekerületek felfedezési ösztönével rohan tovább? Akinek *kiélése* ez a rohanás?

Poe Edgár *elbújik* a műve mögött. Saját lélekrezgéseit az analízis, a fantasztikus takarója mögött, a külső tudatos élet vasbeton épületében: sehol, sehol nem látszanak.

Amikor jön Clemm Virginia és egy csodálatos szerelem, mikor a lélek kínos tudat-páncélját eldobja, és a szomjúság, a lélekszomjúság a gyermekkor magányosságából, a férfisors egyedültségéből összefut, és már vége a rohanásnak, a menekülésnek a lélek szomja előtt, mert az volt minden analízis és az volt minden tudatosság és az ész bravúrja – és átadja mindezt a szörnyű terhet valakinek. A léleknek, aki megérti. Aki a társa.

Akkor meghal Virginia.

„Nincs-e, nincs-e ír szívemre? nincs gyógyító moha sem?”
Szólt a holló: „Sohasem.”

S mintha a fölényes értelemmel szuggerált sejtelmek minden réme most *benne* feltámadna, jön, jön „a legszörnyűbb betegség, az alkoholizmus” s

Nő az éjjel, nő az ámyék, terjed egyre csöndesen
S nem virrad meg – sohasem!

A legfölényesebb tudatos zsenik egyike a delirium tremens szörnyűségein át tűnik az örök ködbe.

S ennek a fölényes tudatos rohanásból az emberlélek tragikumával lezuhanó zseninek nem az élete lett meg-rázó szuggesztívó, de tudatának részletigazságra felépített rendszere. Egy reménytelenül lefojtott lelkű francia vette át az örökségét, s a minden-ember lelkétől még jobban

elhúzódó mesterkéltté, bizarsággá fejlesztette. Charles Baudelaire-en keresztül a Poe Edgar által először öntudatra jutott alapmotívum: a romantika tudatossága úgy lett a dekadencia forrása; egy robusztus erejű művész virtuozitása a „külön én” betegségeit kifejező művészi dekadencia Baudelaire-től Wilde Oscarig...

BAUDELAIRE

(ARCKÉP)

Különös arca ez a „sötét spleen” századának. Típus, aki körül hasonlók élnek, hasonlók megjegecesedése, de külön is korjelző, romantikus mázak alatt erotikus, jellegzetes Baudelaire-szín.

Akkoron már a század embere kiélte egészséges rohanását, és kereste egyén-önmagát betegségben, mámorban, életbajok látni nem akaró, feledtető orvosság-mérgeiben.

Ez a tágult, finoman rezgő orr édeskés illatok után már ijesztő, bizarr, fantasztikus, kesernyés múlt-üzeneteket szív be. Ezek a szűrő nagy szemek, csodálatos és betegen fűtött remegő tüzek már beletapogatnak a dolgok mögé. Ideges extázisban rohannak furcsa fantomok után. hasis adja azokat vagy nyomor, még mindegy, nem könnyezik még Verlaine és nem lobog átkosan, melegen, prófétásan Ady. A dolgok mögött áll Szépségisten, és sugárkévéket dobál szertesztét. Hull a kéve és siklik pompára, illatra, bujaságra, nyomorra, minden újra, és nem ezek a valóságok élők, hanem a futó fény képzelet-útja.

Nem a való dolgok az élők. Baudelaire egy felületén nyugodt kor és megállapodott osztály gyermeke. Anyagilag független. Mint ilyen: exterritoriális a valóságokkal szemben. Nyugodt élet szervesen átszótt és megkövesedett nézésében kívül áll a dolgok maró-sértő saját életébe gázolásán. Ez a nyugodt megállapodottság semmit sem lát mozgásnak, mert maga sem mozog. Az élet statikája – abszolút és egysíkú és egyensúlyú dolgok mind és tárgyak, nem élők. A lélek szimpátia-kapcsa kihullott belőlük, fájdalom–öröm pólusok között nem remeg át személyes érzelemhullám, hideg fényt keres, lidércvonással

fut a dolgok mögötti távoli szépségreflektor holt nyalábja után.

Arisztokrata-dandy pózait is felveszi az előkelő életnek. Ezek a pózok még jobban eltakarják előtte az élet szenvedő értelmét. Lát bizarrságot és lát nyomort, de nem valóságosabbak ezek toxikus mámorok fantomjainál. Egyéni megkíméltsége tapétafalain nem hat át forrongás és mozgás, csak csillogó a szó, de nincs benne a vérző saját élet verlainé-i fájdalomtükre vagy Ady egyéni szenvedéseinek tömegekbe való ágyazódása.

L'art pour l'art útján (kábitott idegeknek friss szenzáció) szántszándékos bolondsággal Baudelaire elkerül kora életétől, mély áramoktól, és elkerül torzón maradt önmagától is. Absztrakt szépségHITE formaművészetté fojtja lírizmusát, megöli ösztönös erőinek éber fényű, meleg kicsillogását. Csak tudatos erői működnek művészi formában, tudatos poe-i stratégiájával elhelyezett meghökkenetésekkel. (Ami nála a fantasztikum logikája, az Baudelaire-nél a logikátlan bizarrság.) Csinált hangulatok mögül nem látni tiszta ős-felsarjadását, a hang, amit megad, hangszerhang, de virtuóz és nem alkotó kezén. Életének legősibb személyes érzélem-televénye, természetes legalso rétege, mozgásnélküliség szilárdsága, merevítő tudat és absztrakt szépségfelfogás nagyon erős nyomása alatt saját fájdalmak és örömök szavát alig hallatja. Néha csak az elmúlás towarezgő akkordját, amint reménytelenül rázkódik meg az őstalap: elboltozott, igazi hangot nem talált személyes emberség.

Az út, amelyre biztos élet támasztékai és örökölt idegessége állították, a naturalizmus útján távolodik a természettől. Az egyénkeresés mind messzebb-messzebb kerül életektől, a teljes tudatosság patológiája felé tereli és a l'art pour l'art utolsó romantikus bukásába a művészetet.

És mégis, ahogy álködökön, mesterséges világításban és távolról lát, de mindent lát és egysíkúnak lát: Baudelaire absztrakt szépségsóvárgása ösztönös is és nem wilde-i köldöknéző intellektualitás. Azt az egységet keresi, amely felé megállíthatatlan, örök vonzódással esik az egyéni lélek. Elvetélt, megtagadott rokonai ők mind, és minél betegebek, annál inkább, a klasszicizmusnak, az

örök egységhez ellenkező pólus, de talán csak a másikért.

Tudatos egyénkeresésük elvonatkozik önmaguktól és szerencsétlen idegenséggel másoktól; az új művész akkor született, amikor igazi önmagukat a tudatalattiságban fedezték fel, amely a kollektív lélek.

ROMAIN ROLLAND

Magányban érlelődött ki az az élet, mely „Európa lelkiismerete”. A szülői ház, az École Normale és a Sorbonne védő falai a szellemiségen és könyveken átszűrt életet árasztották bele. Az ellentétek könyveken kiegyenlítődése egyre tágította kulturális horizontját, a francia és német kultúra lelki átélése, az olasz szellemiséggel való megismerkedése benne összpontosította a végzetesen szerencsétlen és végzetesen nagyszerű európai kultúra valamennyi jellegzetességét és egész rendszerében átértését. És riadó tiltakozás lett minden lélekzétvétele a szellemi jog megcsorbítása ellen, az egyetemes testvériség nevében, mikor végsőkéig összefeszült energiák elnyeléssel fenyegetik ezt a civilizációt.

Művészi és emberi tragikumát – mindkettő az általános nagyságsorson túl beteg intenzitással a XX. századé is – ez a magány determinálja. Az étellel sohasem ismerkedik meg közvetlenül és sehol sem érintkezik közvetlenül, könyvek átszűrése, tudatos átélése adja meg emberlátásának, világnézetének alapvetését. Ebből a szemszögből, a kultúra és könyv exterritorialitásából nézve, a dolgok kontúrjai eloldódnak, színei áthalványodnak, és a közvetlen érzékelés hiánya valami álomszerűen irreális alakot ölt. A távlat tágulása absztrakt horizontot hozsol, az élettől egészen elvonatkozottat, csak a kultúrából megérthető: minden horizonttágulás újabb irreális elvonatkozást jelent. Nagy területű kulturális szétgyökerezése egyre hátrább szorítja intuitív művészi megnyilatkozásait. Grániterős beidegzésű a tudata. S minél erősebben bepántosodott a tudat, annál nagyobb átformáló, irányváltoztató és elszíntelenítő hatása van a tudatalatti erőkkal szemben. Annál inkább szétforgácsolódnak

az ösztönös erők, és egyénisége egészen az intelligencia felé sodródik el.

Romain Rolland a század legintelligensebb embere. A beleélt széles kultúra a végtelen sokszempontúságot szuggerálta át. A sokszempontúság velejárója pedig az a mély-séges beleézés, mellyel intuitív nagyságok útjait nyomon követi. Itt emelkedik túl minden korok esszéirőin. Michelangelo, Beethoven, Tolsztoj életét a zseni-út egész zúgó örvénylésével szédíti belénk. Ellentétek vonzódása az a mély kapcsolat, mely őt, a könyv elvonatkoztatott, csendes emberét, a szekundér művészt, az élet lázát és viharát kisűvítő, félelmes lobogású lelkek felé dobja. Intelligenciája lehetetlent old meg: mozdulatlanba örökíti az őserők viharos sodródásait.

Művésznek a tudattal büntetlenül visszaélni nem lehet. Rolland művészi tragikum, hogy intelligenciája feltörő művészi erőinek bíboros lüktetését a megértés nagy szétáradásában osztja és szűrkíti. Itt bukik el Rolland önálló alkotó művészete és minden alkotó művészet. Az alkotás szükségképpen erőösszevonás, tudatszűkítés és egyoldalúság: minél sajátosabb zseni a művész, annál kevésbé lehet számára más lehetőség, mint saját maga, éppen sajátosságainak mély beidegződésénél fogva. Ezzel az alkotó egyszempontúsággal pedig legszögesebb ellentétben áll az intelligencia beleéző, általános és minden-szempontúsága. Már Wilde is pedzi a zsenialitás hasonló, mondhatnám korlátolt lényegét, de szellemes nagyképűséggel a kritikus általános megértését az alkotásnál nagyobbra taksálja.

Rollandot ez a „felsőbbrendű” végzet érte el: szétáradó megértése agyonütötte alkotóerejét. Amit intelligenciája nyert szétölelő messzeségekben, elvesztette sodrásban – hatóerőben és kifejezési lehetőségekben.

A kultúrába belegyökerezett, de nincs közvetlen kapcsolata kora életével. Megismeri az emberi terméket: a kultúrát, de nem ismeri meg az embert, és mindent megért, csak százada emberét nem. Lelkének ez a tragikus beépítése akkor roskasztja össze, mikor a tőle ismeretlenül és értetlenül élő Élet kirobbantotta a világ legnagyobb katalizmáját. Okokat nem lát, indulatokat nem ismer. Későn ébred, és rettenetes az ébredés: álmvára recseg-ro-

pog, és neki, kinek minden gyökere az európai kultúra felületébe kapaszkodik, de egy sem az őstalajú örök életbe, e kultúra összeomlása egyensúlyvesztett egyénisége megsemmisülését jelenti. Szétoldott alkotóereje ezen a tragikus gáton zúdul fel hatalmas hullámban; életösztöne ez – a legmélyen csirázó kultúrás emberszeretet lángjával kétségbeesetten kapaszkodik az égbe.

Minden művészi tragikuma ez: még az őszerejű kétségbeesés sem bír vonagló életet érzékeltetni, disszonáns sikoltás harsonaébresztő helyett. Nincs életgyökere, ez a szeretethozsánna sem lát pozitív célt és zengő frázis, nihilizmus már.

Emberi tragédiája pedig, hogy életének igazságvágyó nagy tette, mellyel sikoltva feszül szembe világerőknek, éppen művészi kifejezhetetlensége miatt nem hajtó világerő... szétfoszlik ez a mély élet, mely nem tudott összpontosulni, és ott hal meg a jövő előtt, melybe mások, újak, lelkesebbek és önállóak viszik be új eszmék embert ismerőbb lendítését.

BALZAC

(A nagy francia író halálának hetvenötödik
évfordulója alkalmából)

Franciaország s az egész művelt világ készül egy évforduló megünneplésére. Hetvenöt évvel ezelőtt halt meg Honoré de Balzac, a világ, Dosztojevszkij mellett, legnagyobb regényírója. S ez az évforduló többet kell hogy jelentsen kegyeletnél. Valahogy jó volna, ha előre meglátott démoni arcára ismerne rá és döbbenne meg tőle a Ma.

Balzac élete a világ legromantikusabb regénye. Egy községi jegyző fia, legényéveiben egy közjegyző írnoka. Álnév alatt írt első műveit nem veszik észre, s nagyravágyása, fényűzése az élet rendes kerékvágásából kilökik. Az élet a fontos elsősorban s az uralkodás rajta. Ez a napóleoni szuggesztívó, határtalan étvágyú képzelete hajszolja bele képtelen kalandokba, hallatlan spekulációkba. Aranybányát vesz, lengyel tölgyerdőket ad el a hatalomra törés mámorában, s úgy beleveszít, hogy adósságai tömegei majd agyonnyomják. Harmincéves korában hihetetlen energiával fog újra az íráshoz, hogy valahogy fenntartsa magát. Nappal spekulál, rohan, kártyabarlangokban játszik, ha kis pénzhez jut: dandy. Éjfélről reggelig barátcsuhában, tömérdek fekete kávé mellett lázasan ír, ír. Megírja az *Ember komédiáját*, 97 kötet regényt – 20 év alatt. S ötvenegy éves korában agyszélhűdés öli meg.

Két ura van: a nagyravágyás és a képzelet. Ő a romantikus ember, a dekadencia előtt. A napóleoni típus. Az életet sarka alá gázoló. Ezer meg ezer példányban élnek társai: a Vautrinek, a César Birotteau-k, az életet meghódítani akarók. S a hatalom: a pénz. Örült szenvedélyben megszerzésére kavargó minden, erény, bűn, szellem, érzés a létért küzdés eme Infernójának sívó forgatagában.

Démoni képzelettel rajzolja meg a szenvedélyek életútjait. Egyedülálló a megfigyelőképessége. Telhetetlen fantáziája számára kimeríthetetlen anyagot ont. Valóságos világteremtés az övé: 3000-nél több alakot vázolt fel letörölhetetlen élességgel. Kora egész társadalmát. Ciklusokként veszi a politikai, katonai, polgári életet, a párizsit és a vidékit, s ezernyi alak az életharc szörnyű igézetében nyüzsög.

És az igézet az ő igézete is. Egész életében hitelezők rabja, de a képzelete nagyobb világteremtést, igazibbat alkot, mint a korzikai nagy romantikus, akinek példája űzi.

Többrétűbben, teljesebben emberi életet nem rajzolt senki. Benne mint gyűjtőlencsében egyesül a patetikus romantika bölcselkedése, pátosza. Belőle indul a Flaubert-milió és pepecselő lélekrajza. Belőle Zola nyomor-képei, az átöröklési regény s a modern lélektani regény is.

Sokrétű, teljes az élet; egyoldalú, egyfélének tetszik a lélek, amit rajzol. A sötétség igézete nyomasztó. De alatta él Balzac, s önmaga szenvedélyét rajzolta meg 3000 alakban. S tiszta mély jóság mennyi, de mennyi lap-pang a szenvedélyek gyökerénél! Csak nem juthatnak a felszínre, mert űz az igézet s a képzelet. A képzelet, amelynek rabjai hatalmában és játékosságában. Rabja teremtmő erejében, abban, hogy képzelt alakjai *személyes életet* élnek vele, s egy pompás lakoma leírása után nem ebédel, mert azt hitte, hogy megebédelt. Barátja a határtalan kíváncsiságban, mellyel 14 000 ismeretlen emberrel levelezik, feleségét is tízévi ilyen levelezés után veszi el.

Mégis, ami a maga korában, hetvenöt évvel ezelőtt túlzottnak, a képzelet szörnyszülöttének látszott – ma realitást nyert. Balzac ma aktuálisabb, mint valaha. Mintha a nagyravágyás démona által hajszolt képzelet a megfigyelt lelkek mélyén félszázad múlva felszínre bukkant sodrásokat érezne.

A mai élet balzacinál sötétebb regényének szenvedély űzte beteg embere tükörből olvashatja belőlük sorsát s riadhat meg saját szörnyű arcától bennük.

VOLTAIRE SZÍVE

Párizsi lapok írják, hogy a Bibliothèque Nationale-ban véletlenül megtalálták Voltaire bebalzsamozott szívét. A nagy szatirikus bebalzsamozott szívét 1864. december 16-án helyezték el ünnepélyesen a franciák Nemzeti Könyvtárába. A nagy szívnek azonban nyoma veszett, feljegyzés a helyéről nem maradt. Most egy takarítás alkalmával rábukkantak. Poros állványok mögött, a könyvtár egy régi szobájának sarkában állott *Houdon* Voltaire-szobra. A kopott szobor másolatban rengeteg példányban van meg Franciaország területén. Legutóbb egy takarítás alkalmával, ahogy a régi szobát átrendezték s az évtizedes port a szoborról letörölték, kis felirat tűnt fel az alapzaton: „Le coeur de Voltaire” – „Voltaire szíve”. Láthatóvá vált egy gomb a szobron, s annak megnyomásával az alapzat egy rejtett rekesze megnyílt, s kis kazettában bebalzsamozva egy szív, Voltaire szíve.

Voltaire szíve... Orvosok lehetetlennek tartják, hogy a szív az övé. A bebalzsamozott lágyabb testrészek ugyanis legfeljebb 146 évig maradnak teljes épségben. S azt hiszem, nemcsak ők, de sokan mások is tagadják azt, hogy ez a szív Voltaire szíve. Tagadják, mert amikor ez a megelevenedett gúny, ez az örök támadó csipkelődés, ez az örökké visszásságokat kiforgató francia elhagyta egy visszás világ téreit, kihűlt szívét különös érzelmekkel teheték be ebbe a kazettába. Mire való is volt neki ez a szerv? Valószínűleg csak a vérkeringése hajtására, s amikor az élet kiszállt belőle, éles, keserű és kemény művei maradtak meg, s bennük semmi nyoma tán, hogy ez a szív még más egyébre is való volt.

S a balzsam időállító szere nem bírta a nagyhatalmassággal, örök ura mindenkinek ezt a forró kerek központját az életnek is összeszárította, összeaszottan most olyan,

mint ezerráncú arcával az a szobor, amit gazdájáról Rodin készített.

Azt mondják, hogy a balzsam s az idő szárította össze azt a szervet, ami a világ gúnyolójának, a legszellemesebb franciának életét hajtotta. De én azt hiszem, hogy ezt a szívet már akkor kezdte elhagyni az élet, amikor gazdája még élt. Rózsásan indult, teliarccal, akárki mit mond, bizonyosan így volt, halhatatlan, nagy álmokkal, amiknek szárnyait lobogtatta vére, s aztán letörött az álom, s a lélek menteni akarta, kemény barázda húzódott hatalmas homlokára, s ahogy elkeseredetten védte magát s védelmében ütötte, vágta azt, ami álomlő, a kicsinyest, a visszást, összefonnyadt az arca, amint összefonnyadt az alma, s eleven ellentéte magának; micsoda keservek fojtogathatták, mikor mint aggastyán előtt Párizs térdre borult.

S a szíve valahogy eltűnt, mert ha a megkerült szív nem az övé, nincs más bizonyítéka ennek a szívnek, mint az a sok gúnyjá, támadássá keseredett szépség, ami világ-megvető művei mögött szomorúan lappang.